

De Heilige Geestkapel in de Kattestraat te Aalst Een bouwhistorisch onderzoek

André De Ceuninck¹

1 Bouwgeschiedenis van de H. Geestkapel

De H. Geesttafel, als instelling voor armenzorg te Aalst, bestond waarschijnlijk reeds op het einde van de 13de eeuw².

Het oudst bewaarde renteboek van de H. Geest dateert uit 1351. Pas in het renteboek van 1380 wordt voor het eerst melding gemaakt van een *'Heilech gheesthuus'*, in het renteboek van 1408 spreekt men van het *'sheylichs Gheesthof'*.

De oprichting van een eerste kapel wordt in 1368 geplaatst omwille van de passage in het *'Bouc van der Jaerghetiden van den Heyleghe Gheest'* uit 1477, waarin staat dat *'Lieven Godevaerts ende Jan zijn zone'* in voornoemd jaar grond schonken in de Kattestraat, waarop *'theilig Gheesthof ende capelle ghefondeert ende geedifficeert'* werd en waarvoor zij honderd jaar later nog steeds een jaargetijdemis kregen. Dank zij opgravingen in april 1989 werd het bestaan van de kapel ook bewezen.

Uit de geschreven bronnen, het renteboek van 1477 en het schepenboek van 1470, weten wij dat een tweede, ruimere kapel werd opgericht, dank zij grondafstand van een aanpalende buur, Jan Van Eggermonde en zijn vrouw Katheline van den Bruele.

Vóór de opgravingen werd aangenomen dat het eerste gebouw met circa 28 m² werd vergroot³. De opgravingen hebben een aswijziging aangetoond tussen de funderingen van de eerste kapel en deze van de huidige. Daaruit volgt dat de bestaande kapel, althans

het gedeelte met hoofdzakelijk blinde gevelvlakken, vanaf de grond volledig nieuw werd opgebouwd. Deze aswijziging is wellicht te verklaren door een wijziging van het straat-tracé.

De gotische H. Geestkapel blijft onaangevoerd tot in 1582, wanneer ze door gereformeerden wordt verwoest. De graad van vernieling is bij gebrek aan bronnen niet meer te achterhalen. Wij veronderstellen dat de ontheiliging van de kapel van die aard was dat zij betrekkelijk vlug kon hersteld worden. Over het opnieuw inwijden van de kapel zijn wij geïnformeerd dank zij de vondst van een altaarsteentje uit 1584⁴.

In de beide zijgevels van de bestaande kapel treffen we telkens een fel verweerd, gotisch, zandstenen tweelicht aan. Deze raamzones vormen samen met de blinde gevelgedeelten de kern van de middeleeuwse kapel van 1470. Niets wijst erop dat in de blinde gevelgedeelten nog sporen aanwezig zijn van dichtgemetselde tweelichten, hoewel de toen vrijstaande kapel dit toeliet. Langsheen de ene zijgevel bevond zich lange tijd een *'ganc of poortwegch'* van 0,83 m breed, die afgesloten werd met een poortje, terwijl zich langs de andere zijgevel de oudste toegang tot de kapel bevond. De deuropening met restanten van een accoladeboogvormig deurportaal in zandsteen bevindt zich nog *in situ*, maar het deurgat werd dichtgemetseld met baksteen en opeengestapelde fragmenten van hetzelfde deurportaal (fig. 2).

1 Architect, H. Hartlaan 24 9300 Aalst. A. De Ceuninck is tevens voorzitter van de Vereniging voor Aalsters Kultuurschoon.

2 J. Van Cleemput 1942 ontdekt het eerste spoor van armenzorg te Aalst: *'3 sol den Heilighen Ghiest'* bij schenking in 1303. De Potter en Broeckaert 1873-1876 gaan terug tot 1329.

3 F. Courteaux 1970 berekende die vergroting aan de hand van gegevens in voornoemd schepenboek.

4 De vondst van het altaarsteentje, een zgn. memoriaal, werd door F. Courteaux 1970 uitvoerig belicht.

Een stadsplan uit 1629, opgesteld door landmeter F. De Dijn in opdracht van de abdij van Vorst, is vrij betrouwbaar. De H. Geestkapel is juist geïntendeerd, in tegenstelling tot de oriëntatie op de populaire Sanderuskaarten uit deze periode. De godshuisjes zijn op de tekening herkenbaar, alsook het toegangspoortje naast de kapel. Een ingang tot de kapel langs de straatgevel kan slechts vermoed worden.

Terwijl de benaming van 'instelling voor armenzorg van H. Geesttafel', in 'Armenkamer' en vervolgens in 'Bureel van Weldadigheid' veranderd werd, bleef het uitzicht van en de situatie rondom de H. Geestkapel ongewijzigd tot in 1841, toen de godshuisjes naast de kapel werden gesloopt.

De aanbestedingsakte⁵ vermeldt de verplichting om sommige materialen te recupereren voor de bouw van het nieuw vrouwenhuis. Het '*Huys des Heylige Gheest*' met een schilderachtig binnenhofje tussen de Ridderstraat en de Kattestraat en aanleunend tegen de kapel, werd opgetrokken in neo-classicistische stijl. Er ontstaat een stijlverschil tussen de kapel in bak- en zandsteen en het witbepleisterde verzorgingstehuis. Het straatbeeld laat voortaan een volledig ingebouwde kapel zien.

Op twee van de drie trek balken binnen de kapel is nog ornamentaal pleisterwerk aanwezig, op dezelfde wijze opgevat als het pla-

1 Laat-middeleeuwse kapel (copyright A.C.L.)

fondstucwerk onderaan het doksaaltje. Mogelijk werd het interieur toen klassiek ingericht naar analogie van het oude vrouwenhuis, en kreeg de kapel een vlak plafond in stucwerk, waardoor het spitsboogvormig drielicht in de voorgevel gedeeltelijk moest dichtgemaakt worden.

Dit kan verklaren waarom latere werken aan de voorgevel van de kapel, o.m. aan het bovengedeelte van een raam, worden gepland of waarom men het iets later nogmaals heeft over het openen van een oud raam. Deze ingrepen hebben P. Van Nuffel mogelijk in verwarring gebracht in zijn getuigenis over de H. Geestkapel⁶.

5 *Adjudication de la Construction au refuge des vieilles femmes à Alost, 20 avril 1841.*

6 F. Courteaux begrijpt de tegenspraak bij P. Van Nuffel niet.

2 Gedeeltelijk dichtgemetselde deuropening.

3 Binnenzicht naar de straatzijde (copyright A.C.L.).

De atlas der buurtwegen, in 1845 opgesteld door P. Popp, geeft de situatie rond de H. Geestkapel weer na de bouw van het vrouwenhuis en vóór de grote ingrepen aan de kapel rond de eeuwwisseling.

In 1893 worden herstellingswerken uitgevoerd aan de voorgevel van de kapel van het Oude Vrouwenhuis volgens de plannen van Julius Goethals⁷, bouwkundige te Aalst. De begrotingsstaat beschrijft een nieuwe eikenhouten

poort, het vervangen van de stijlen en het boogveld van een raam, een nieuwe deur-omlijsting, glas-in-lood en ijzerwerk. Mogelijk waren deze werken bedoeld als aanzet tot de omvangrijker uitbreidingswerken, die een paar jaar later plaats vonden onder leiding van dezelfde bouwmeester, die bekend was om zijn uitgesproken voorkeur voor de neogotiek.

Tussen 1901 en 1909 vindt de vergroting van de H. Geestkapel plaats. Regent De Prater noteert zorgvuldig de werken. De bestaande kapel wordt met een derde uitgebreid. Het koor wordt achteruit geplaatst en de oude zijmuren van de kapel verlengd. Aan beide zijden worden telkens twee tweelichten aangebracht naar het gotische model van 1470. De sacristie wordt volledig herbouwd en in oppervlakte verdubbeld.

Was de vergroting in de kapel enigszins afleesbaar door drie vloerhoogten van telkens een trede verschil, langs de buitenzijde werd hetzelfde baksteenformaat aangewend en zodanig in elkaar verweven dat zich geen bouwnaad aftekent in het metselwerk. De doorlopende plint in zandsteen vertoont daarentegen naast patine- ook bewerkingsverschillen.

De kapel werd volledig neogotisch ingericht met o.m. een houten tongewelf (fig. 3). Op de muren werden onderaan stofimitaties geschilderd. Frans Coppejans zorgde voor een triptiek⁸ rond het glasraam in het nieuwe koor.

Vanaf 1958 komen alle gebouwen van de Commissie van Openbare Onderstand in de Kattestraat leeg door verhuis naar andere locaties. In 1966 verhuist het oude vrouwenhuis en wordt een aanvraag tot klassering van de kapel ingediend. In 1969 wordt de H. Geestkapel gesloten zonder opname van de inboedel. In 1973 grijpt de verkoop van het gehele complex plaats.

Bij K.B. van 12/11/1975 wordt de H. Geestkapel als monument beschermd. In 1979 brandt het dak van de kapel af bij herstellingswerken aan de goten. Het sporendakgebinte waarvan een gedeelte middeleeuws was, ging onherroepelijk verloren.

In het Europees jaar voor de stadsvernieuwing 1980 worden de belendende gebouwen gesloopt. Alleen de H. Geestkapel blijft door haar statuut van Monument overeind.

In 1991 wordt de kapel gedeklasserd op aanvraag van een nieuwe eigenaar en de sloping ervan wordt in het vooruitzicht geplaatst. Vandaag is echter duidelijk dat voorgenomen plannen wellicht niet doorgaan. De H. Geestkapel is ondanks zijn ruïneuze toestand van-

7 Stadsarchitect J. Goethals (Gent 1855-Aalst 1918) ontwierp talrijke Aalsterse gebouwen o.m. de O.L.V.-Bijstandkerk te Mijlbeek. Hij leidde ook restauratiewerken zoals aan de St.-Martinuskerk (Vereniging voor Aalsters Kultuurschoon-Medelingen, 20-4, 61).

8 De restauratie van het H. Geest-triptiek komt uitgebreid aan bod in de brochure 'Voor de toekomst bewaard', uitgegeven naar aanleiding van de tentoonstelling van 19 maart tot 18 april 1993 in het Oud-Hospitaal te Aalst.

daag, nog steeds het symbool van 500 jaar armoedezorg te Aalst.

2 Beschrijving van de huidige H. Geestkapel

2.1 Plattegrond (fig. 4)

De kapel en de sacristie bevinden zich in elkaars verlengde. Het grondplan is een parallellogram. Ten opzichte van een loodrechte op de rooi- en bouwlijn wijken de zijgevels af. De vloer in witte en zwarte marmertegels met rondlopende band eromheen werd destijds uitgekloofd om tegels en trapdorpels in veilige bewaring te brengen. De vloer had drie niveaus van telkens een trede verschil. De plankenvloer van de sacristie is volledig verrot.

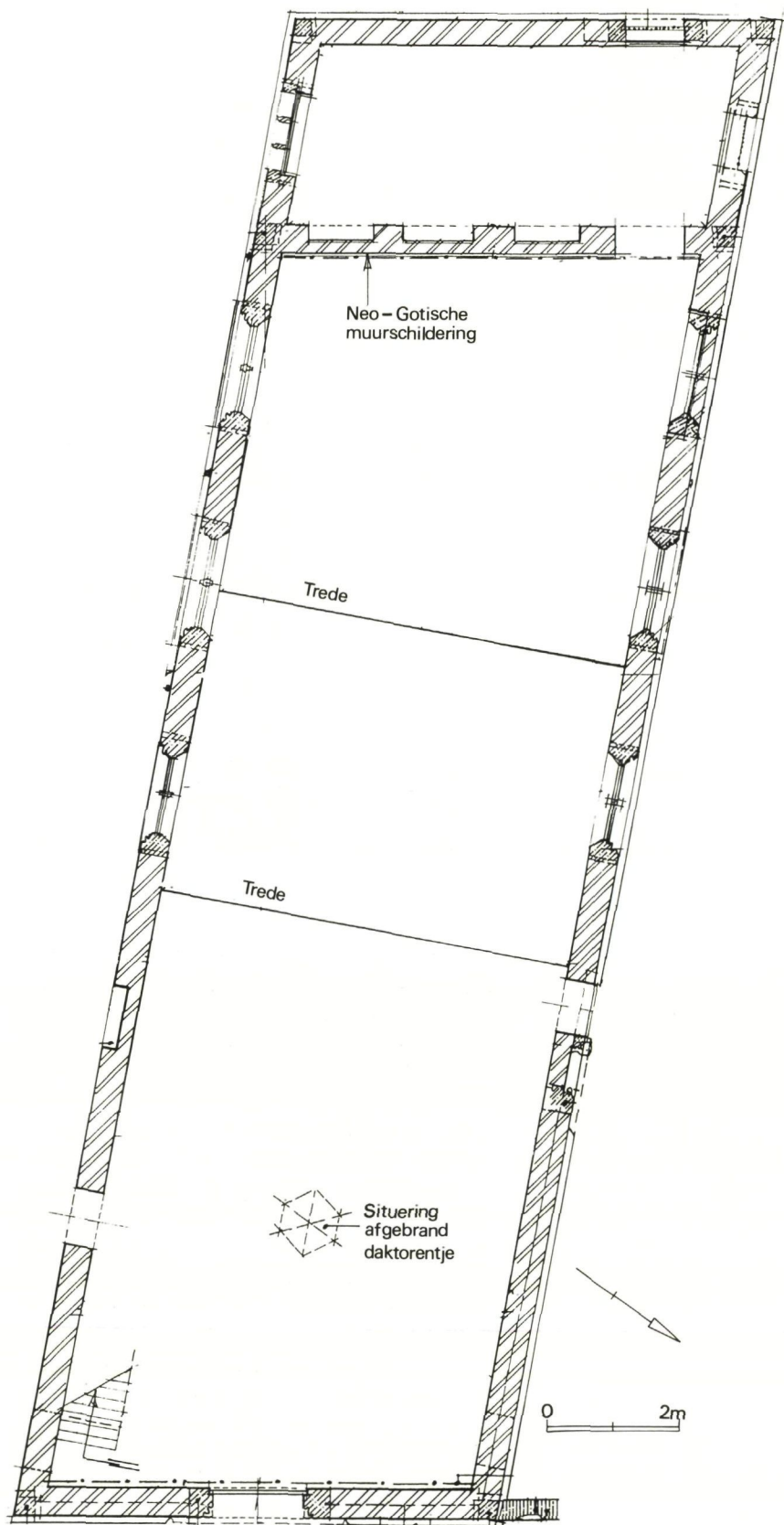
2.2 Voorgevel (fig. 5: A)

De bakstenen puntgevel is bovenaan versierd met een zandstenen topstuk zonder gesmeed kruis. Het aandak is verweerd en links is het schouderstuk onvolledig. Het rechter zandstenen schouderstuk en de kraagsteen zijn vrijwel intact van vorm. De overkragende dekstenen in zandsteen zijn fel verweerd. Verder is de puntgevel langs weerszijden afgewerkt met zandstenen hoekkettingstenen van onregelmatig formaat.

Centraal in de gevel bevindt zich onder het zolderluik, dat met zandstenen linteel, dorpel en negblokken van onregelmatige afmetingen is omgeven, een spitsboogvormig drielicht onder een omlopende lijst met bovenop een kruisbloem. Het drielicht was destijds gedeeltelijk dichtgemetseld, maar werd bij de verbouwing van deze gevel in 1893 of 1909 weer opengemaakt om het neogotische tongewelf beter tot uiting te laten komen.

Onder het drielicht bevindt zich een neogotische korfboogdeur met druiplijst en kruisbloem. Dit portaal en het schrijnwerk werden vernieuwd in 1893. Het is goed mogelijk dat het laat-gotisch wandkapelletje eveneens bij de bovenvermelde verbouwing werd toegevoegd. Het beeldje werd uit de nis genomen bij de brand van het dak en blijkt spoorloos te zijn.

De bakstenen (formaat: 25 x 12 x 6 cm) gevel vertoont ook nu nog sporen van roodkleurig kaleisel, dat eveneens op de voorgevel van de kapel van het Oud-Hospitaal te Aalst wordt aangetroffen. In de voorgevel zijn de oorspronkelijke ankeringsijzers nog aanwezig.

5 Voor- en achtergevel.

Onderaan de gevel bevindt zich een afgeschuinde plint in zandsteen. Van de straatpomp naast de voorgevel blijft enkel een blauwe hardsteen met datum 1767 over.

2.3 De noordoost-zijgevel (fig. 6: A)

Onderaan vinden wij over de gehele gevellengte de afgeschuinde plint in zandsteen terug op dezelfde hoogte als in de voorgevel. De patina van deze plintsteen maakt de uitbreiding van de koorruimte van 1909 duidelijk herkenbaar.

In het blinde gevelgedeelte treffen wij een dichtgemetselde deuropening aan en de restanten van een accoladeboogdeurportaal in zandsteen. De ontbrekende stukken werden als vullingsmateriaal bij het dichtmetselen van de deuropening gebruikt. Boven deze deuropening bemerken wij sporen van een spitsvormige bedaking (fig. 6: a).

Sporen van een plafondbalkenrooster ter hoogte van het doksaal zijn duidelijk zichtbaar. Een deurgat naar het doksaal werd bij de

afbraak van het vrouwenhuis met roofing dichtgemaakt. Op het blinde gevelgedeelte vinden we verder de resten van pleisterwerk en witsel. Een fel gemarkeerde verflijning duidt de achtergevel van de aanbouw van het oude vrouwenhuis van 1841 aan.

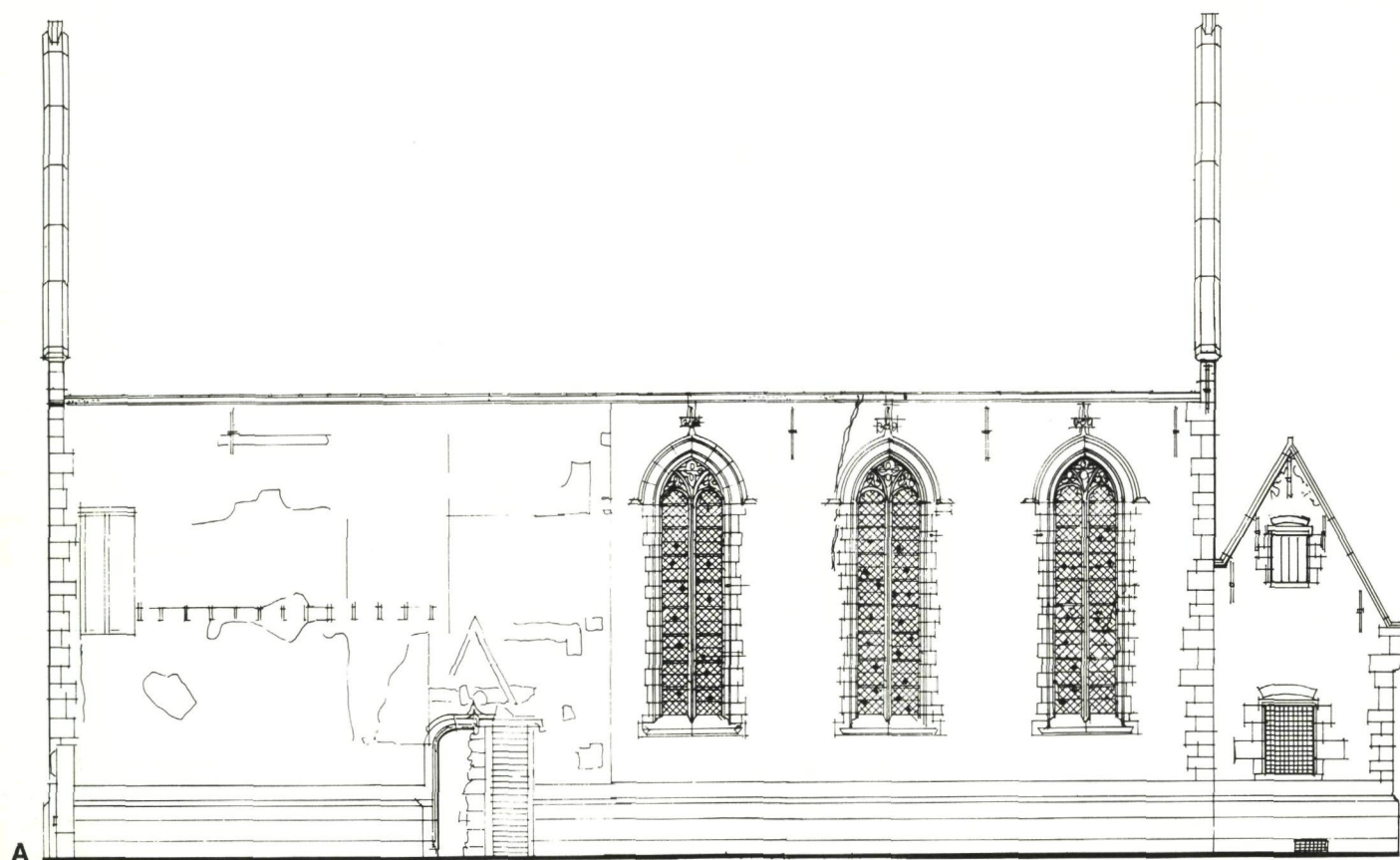
In de zijgevel treffen wij verder naar het koor toe drie spitsboogvormige tweelichten aan met eenvormig maaswerk en bovenop de omlopende druiplijst telkens een kruisbloem. Het eerste tweelicht is het originele van 1470, terwijl de overige twee van de aanbouw in 1909 afkomstig zijn.

De bouwnaad tussen kapelgedeelten van 1470 en van 1909 is nauwelijks merkbaar door gebruik van hetzelfde baksteenformaat. Het metselwerk in kruisverband boven het middenste tweelicht vertoont een scheur (fig. 6: b).

De kapelruimte wordt in deze gevel van de sacristie gescheiden door herbruikte hoekstenen in zandsteen.

De puntgevel van de sacristie is onvolledig van vorm en afgedekt met een aandak, schouderstuk en deksteen in gerecupereerde zand-

6 Zijgevels.

steen van de kapel van 1470. Voor de versiering van het zolderluik met zandstenen dorpel, linteel en negblokken, werd eveneens recuperatiemateriaal gebruikt. Ter hoogte van de sacristie en boven de plint treffen wij ook nog een raamopening met ijzeren traliewerk aan.

2.4 Achtergevel (fig. 5: B)

Vooraan bemerken wij de laagbouwsacristie, daarachter de eindgevel van het koor van de kapel. De afgeschuinde plint in euvillesteen loopt ook hier door. Boven de plint is het metselwerk (baksteenformaat: 25 x 12 x 6 cm) in kruisverband vrij homogeen en in hetzelfde formaat als de kapel opgetrokken. De houten dakgoot is verrot en op het dak van de sacristie bevinden zich geen resten meer van een dakbedekking met natuurschalien. De raamomlijsting met gerecupereerde zandsteen (hier werden grote negblokken toegepast) werd hier voorzien van een ijzeren traliewerk.

In de koorsluitgevel van de kapel bevindt zich een spitsboogvormig tweelicht. Het maaswerk is totaal verschillend van dat bij de andere tweelichten. Het middenstuk lijkt authentiek. Het veelkleurig glasraam met de voorstelling van de gekroonde madonna met kind en Sint-Jozef is hier zoals bij de overige glasramen op verschillende plaatsen ernstig beschadigd. De puntgevel aan de achterzijde van de kapel werd op gelijkaardige wijze afgewerkt als die aan de voorgevel, d.w.z. met topstuk zonder gesmeed kruis, aandak, en schouderstukken met dekstenen in zandsteen. De hoekkettingstenen zijn ook hier van onregelmatig formaat.

BIBLIOGRAFIE

Aalst in kaart, beeld, prent, Dirk Martenscomité 1976, Aalst.

Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen Prov. Oost-Vlaanderen Arr. Aalst 5N deel 1 (A-G), Cultureel Jaarboek van O.-Vlaanderen, Gent 1975, 154-155.

BROECKAERT O. 1970: *Cultuur-Historische facetten van Oost-Vlaanderen 1*, Wetteren.

COURTEAUX F. 1970: De kapel van de H. Geest en de Armenzorg te Aalst, *Het Land van Aalst* XXII-6, 49-78.

DE POTTER F. & BROECKAERT J. 1873-1876: *Geschiedenis der stad Aalst en het voormalig Land van Aalst*, I-IV, Gent.

Naar alle waarschijnlijkheid is alles recuperatiemateriaal van de kapel van 1470.

2.5 De zuidwest-zijgevel (fig. 6: B)

In de laatste van de drie gevels van de sacristie treffen we een in drie verdeeld onbeglaasd raam aan met dorpel, linteel, tussenregels en negblokken in zandsteen. Alle sacristieramen steken wat de stijl betreft schril af tegen de spitsboogvensters van de kapel. Op het dakvlak boven dit gedeelte van de sacristie is het houten dakkapelletje met luikje in erbarmelijke toestand, zo ook de houten dakgoot.

Naast de twee neogotische tweelichten bevindt zich ook hier een derde, het originele van 1470. Dit tweelicht werd onderaan fel ingekort door de aanbouw met platte bedaking van het gewezen wezenhuis. Het bovendeel van de spitsboog lijkt hier in 1909 vernieuwd te zijn. Tussen dit en het vorige tweelicht verdwijnt onderaan de afgeschuinde plint. De oorspronkelijke ankeringsijzers zijn nog aanwezig. In het blindgevelgedeelte treffen we drie muurdoorbrekingen aan. Eén ter hoogte van het doksaal en twee op het gelijkvloers, waarvan één als muurnis dienst deed.

De bouwnaad is ook hier moeilijk te onderscheiden, vermits met dezelfde baksteenformaten werd bijgebouwd in 1909. De restanten van muurbepleisteringen afkomstig van het meisjesweeshuis, dat tegen de kapelmuur aansloot, zijn nog aanwezig alsook de roetsporen van een aangebouwde schoorsteenmantel. Dit blinde gevelgedeelte is door zijn oriëntatie het meest aangetast.

GHYSENS J. 1986: *Geschiedenis der straten van Aalst*, Aalst.

REYNTENS O. 1908: De abdy Ten Roosen, *Annalen van den Oudheidkundigen Kring van de stad en het voormalig Land van Aalst* 4, 1-159.

ROEGIER J. 1903: *Het hospitaal van O.L. Vrouw te Aalst*, Aalst.

VAN CLEEMPUT J. 1942: *Bijdrage tot de kennis van de Oorkondentaal te Aalst in de 13de en 14de eeuw*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, K.U. Leuven.

VAN NUFFEL P. 1908: *Het voormalig klooster der Carmelieten*, Aalst.

VAN NUFFEL P. 1911: *Alostum Religiosum*, Aalst.

VAN NUFFEL P. 1913: *Grafzerken*, Aalst.

VAN NUFFEL P. 1914: *Historiek der Oude Straten, Markten, Pleinen en Gebouwen der Stad Aalst*, Aalst.

VAN NUFFEL P. 1918: *Op wandel buiten de stadspoorten*, Aalst.

VAN NUFFEL P. 1924: *In den ouden Aalsterse Middenstand*, Aalst.

VAN NUFFEL P. 1925: *Aanzienlijke familieën*, Aalst.